

Vrstni pridevniki, prislovi, (izvorno) glagolniki in deležniki imajo v SSSJ polne razlage (v katerih seveda se kaže odnos z njihovim izhodiščem, lahko pa je prisoten tudi manjši premik, npr. v odnosu med *natrenirati* in *natreniran*).

Ob prvi javni predstavitvi SSSJ v okviru slovaropisne okrogle mize na Pleteršnikovih dnevih v Pišceah dodajmo še zanimivost, ki jo izpostavlja primerjava slovarjev iz različnih obdobj slovenskega jezika, kakor jo z enim klikom omogoča Fran (slovarsko spletišče Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU). Gre za homonimijo (naključni sovpad tako zapisa kot izgovora besede ob pomensko popolnoma nepovezani pojmovni vsebini) med Pleteršnikovim slovarjem in SSSJ, in sicer pri besedi **krapar**: pri Pleteršniku je to »der Krapfenbäcker« (torej *tisti, ki peče krape > krofe*), v SSSJ pa »kdor lovi krape, navadno v prostem času, za sprostitev« (torej *ribe krape*). Zanimiva homonimija, ki je brez Frana, najnovejšega slovarskega spletišča Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU, ne bi tako hitro (ali pa sploh ne) opazili.

Vse to pomeni, da bo SSSJ deloval v nenehni interakciji z drugimi slovarji na omenjenem inštitutskem slovarskem spletišču in jih kljub svoji trenutni majhnosti smiselno dopolnjeval. Prav tako bo, kot že omenjeno na začetku, predstavljal svojevrstno čakalnico besed, ki bodo morebiti našle mesto tudi v obširnejših novonastajajočih razlagalnih slovarjih, kjer bodo lahko natančneje ovrednotene tudi normativno.

VIRI

Krvina, Domen: *Sprotni slovar slovenskega jezika*, različica 1.0, www.fran.si, dostop 14. 10. 2014

Domen Krvina

Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša, ZRC SAZU, Ljubljana

V SLOVARJU O SLOVARJU OD PLETERŠNIKA DO SSKJ

Ob izidu osveženega SSKJ-ja, *Slovarja slovenskega knjižnega jezika, Druga, dopolnjena in deloma prenovljena izdaja* (SAZU in ZRC, Ljubljana: Cankarjeva založba, 2014), ki je neizmerno hitro v elegantni obleki in lični obliki že prišel med bralce, sem vzradoščena odprla drugi zvezek novega SSKJ-ja in strokovno obremenjena izbrala iztočnico, ki jo vsebuje tudi naslov: *slovar*, ki me s svojo enosmerno razlago že pred 18 leti, ko sem začela poučevati zgodovinsko besedoslovje, ni zadovoljila, saj ne zajame vseh vrst predmetnosti, temveč le osnovno obliko slovarja, tj. v knjižni obliki in z abecedno urejenostjo. Zato sem vsaj zdaj v računalniški in elektronskim medijem naklonjeni dobi pričakovala posodobljeno razlago iztočnice *slovar*. Ob primerjanju slovarskih sestavkov s to iztočnico v obeh SSKJ-jih so opazne nekatere uspešne posodobitvene spre-

membe, toda ne v razlagi. Je za to kriva kovačeva bosa kobila ali pa so bila upoštevana starejša slovaropisna vodila? V SSKJ² ostaja nespremenjena: »**slovár** -ja m (á) 1. knjiga, v kateri so besede razvrščene po abecedi in pojasnjene«. Po tej razlagi si vse besedne zbirke, ki niso v samostojni knjižni obliki in niso abecedno razvrščene, ne zaslužijo tega iz ruščine prevzetega imena, za katerega se moramo zahvaliti jezikoslovcu Valentinu Vodniku in njegovim naslednikom, ki so ga sprejeli in utrdili, niti si ne zaslužijo slovenskega, saj je za *besednjak* v obeh navedena ista razlaga. Mednje ne uvršča niti slovarjev na zapisljivem disku niti spletnih slovarjev niti elektronskega slovarja ali slovarčkov k drugim delom (podpomen »na koncu knjige je slovar« z razlago »seznam s tako razvrščenimi in pojasnjenimi besedami« se sicer skriva za količkom, ki označuje pomenski odtенок) niti pojmovnih, slikovnih idr. slovarjev, kaj šele *Prosto dostopnih slovarjev in drugih prevajalskih pripomočkov* za več kot 40 jezikov z že več kot 1000 naslovi (<http://www.evroterm.gov.si/slovar/index.html>). Tudi pomanjševalnica *slovarček* ima zaradi sklicevanja na iztočnico *slovar* enako pomensko opredelitev. V nemškem besedoslovju je takšna razlaga opredeljena kot ozka in preprosta, kot »eine naive Definition« (Ch. Schwarze, D. Wunderlich, *Handbuch der Lexikologie*, Darmstadt: Athenäum Verlag, 1985, 369), ker ne upošteva raznolikosti pojavnih oblik slovarjev. Slovar ne vsebuje le besed, ampak tudi morfeme, ni samo knjiga, ni samo abecedno urejen in ne vsebuje nujno razlag. Zato ponuja naslednjo kompleksno, toda premalo zgoščeno razlago, ki upošteva različnost medijev, uporabnikov, podatkov in omogoča hiter dostop do njih: »Das WÖRTERBUCH ist eine durch ein bestimmtes Medium präsentierte Sammlung von lexikalischen Einheiten (vor allem Wörtern), zu denen für einen bestimmten Benutzer bestimmte Informationen gegeben werden, die so geordnet sein müssen, daß ein rascher Zugang zur Einzelinformation möglich ist.« (1985: 369). Če bi razločevalne sestavine strnili, bi se prevod glasil: »Slovar je v nekem/določenem mediju predstavljena zbirka leksemov, urejena tako, da uporabniku omogoča hiter dostop do posameznih podatkov.«

Neopredeljenost, splošnost in različnost izraža poljubnostni zaimек »kakršen koli«, nedoločni zaimек *neki*, tudi pridevnik *določen* s pomenom 'poljuben'.

Ta načela upošteva razlaga, zapisana v *Enciklopediji slovenskega jezika* (1992) J. Toporišiča: »Kakršna koli zbirka besed, večinoma pa po kakšnem načelu urejena, npr. po abecedi besed (besednih družin) bodisi kot celotna gmota (npr. Megiserjev slovar 1592) ali kot oblikoslovno deljena (Bohoričevi slovarčki v slovnici 1584 v 6 razdelkih« /.../, ki je leksikonsko informativna, saj navaja dve obliki slovarjev iz začetkov slovenskega slovaropisja v 16. stoletju. Nato iztočnico opredeli glede na različne načine navajanja pomena: »Slovar večinoma podaja pomen besed, bodisi s prevodom v kak(e) drug(e) jezik(e) ali z opisom pomenov v istem (ali drugem) jeziku« in omenja prvi opisni slovar J. Glonarja (1935) ter »drugi veliko obsežnejši akademijski SSKJ (1970–1991)«, od starejših slovarjev na koncu še »najimenitnejša«, »t. i. Wolfova M. Cigaleta *Deutsch-slovenisches Wörterbuch* (1860) in Pleteršnikov *Slovensko-nemški slovar* (1894–1895)«. Nadpomenska zveza (genus proximum) je v njej namesto *knjiga* samostalniška zveza *zbirka besed*, ki ustrezneje določa pomen te

besedilne vrste in zajame vse vrste slovaropisja, zato se pri navajanju različevalnih sestavin (*differentia specifica*) ne omejuje na en sam medij in način razvrstitve besed, ampak izraža njuno poljubnost.

Pri primerjavi med SSKJ¹ in SSKJ² so opazne spremembe tudi med vrstami slovarjev: med splošnimi vrstami je dodana za tehničnim še nova oblika slovarja: »elektronski slovar *slovar v elektronski izdaji*«. Zveza enozvezkovni slovar je bila predstavljena za dodano zvezo *elektronski slovar* (v SSKJ¹ je bila navedena že za enojezičnim slovarjem) in je pridobila stavčno razlago (»slovar, ki navadno po združitvi predhodnih v daljšem časovnem obdobju izdanih posameznih delov, izide v enem zvezku, eni knjigi«). Med jezikoslovno označenimi naštetimi vrstami slovarjev pred odzadnjim najdemo še sopomensko zvezo *obrnjeni slovar* z ustreznico *odzadnji slovar*, čeprav se uporablja ta termin tudi za slovarje, v katerih je izvedeno jezikovno obračanje (npr. nemško-slovenskega v slovensko-nemškega); tako so poimenovani slovarji Alasie da Sommaripa, Ožbalta Gutsmana, *Krajnsko besediše pisano sem* tako poimenovala tudi sama. Ker ta izraz terminološko ne ustreza, ker je že zaseden za v SSKJ² omenjeni retrogradni ali odzadnji slovar, bi bila dobrodošla tudi navedba zveze *obratni slovar*, ki se uporablja za to vrsto.

Spremembe v prvem pomenu sestavka *slovar* v SSKJ² glede na SSKJ¹ so označene s pre- in podčrtavo:

slovár -ja m (á)

1. *knjiga*, v kateri so besede razvrščene po abecedi in pojasnjene: slovar ima sto tisoč besed; izdati, sestavljati slovar; prevajati s slovarji; obsežen slovar / na koncu knjige je slovar seznam s tako razvrščenimi in pojasnjenimi besedami / enojezični, enozvezkovni, narečni, pravopisni, tehniški slovar; elektronski slovar *slovar v elektronski izdaji*; enozvezkovni slovar *slovar, ki navadno po združitvi predhodnih v daljšem časovnem obdobju izdanih posameznih delov, izide v enem zvezku, eni knjigi*; slovensko-nemški slovar; slovar tujk / knjiž. poučni slovar *enciklopedija, leksikon* / Slovar slovenskega knjižnega jezika; ♦ lingv. jezikosl. avtorski slovar ki vsebuje besede določenega avtorja; etimološki, frekvenčni, informativno-normativni slovar; obrnjeni slovar *odzadnji slovar*; odzadnji slovar *urejen po absolutnem abecednem redu od zadnjega konca besede*; razlagalni slovar; slikovni slovar v katerem so pojmi ponazorjeni s slikami in poimenovani; zgodovinski slovar

Med posodobitve spada tudi podomačenje terminološkega označevalnika (*lingv. nadomesti jezikosl.*) ter odprava stilnega označevalnika v drugem pomenu 'besedni zaklad', ki v nevtraln rabi ni več stilno označen z *ekspr.*, ostaja pa v frazeološkem delu: SSKJ¹: 2. nav. ed., *ekspr.* besedni zaklad: imeti bogat slovar / njen slovar ni bil ravno izbran • *ekspr.* besede nemogoče ni v njegovem slovarju *odločen je narediti tudi navidez nemogoče stvari*; *ekspr.* če to povemo v ekonomskem slovarju *tako, kot pravijo ekonomisti*.

Težav z razlago iztočnice *slovar* pa ni imel Pleteršnik, ker je v *Slovensko-nemškem slovarju* (1894–1895) izražena s prevodnimi ustreznici. Vendarle najdemo tudi v oz. na njem sled heterogene uredniške »politike«, saj je slovaropisno svetoval domačo iztočnico *besednjak*, v naslovu pa izbral že takrat dobra uveljavljeni rusizem *slovar*, ki smo ga vendarle obdržali (čeprav izraza

slovo v pomenu ‘beseda’ ne ohranjamo in jo je že Jarnik v svojem poskusu etimološkega slovarja l. 1832 označil za zastarelega), obe iztočnici sta označeni kot novoknjižni:

slovár, -rja, *m.* = besednjak, das Wörterbuch, *Mur., Cig., Jan., nk.*; – rus.; **besędnjá**, *m.* das Wörterbuch, *Jan., nk.*

Ob tem se moramo vprašati, katero zbrano besedje lahko opredelimo z izrazom slovar, in kdaj gre le za določen seznam besed, ki ne ustreza slovaropisnim načelom, zato ga navadno označuje izraz *besedišče*. Kaj je in kaj ni slovar, se je razvnela debata tudi ob poimenovanju konkordančnega nabora slovenskega starejšega knjižnega besedja, *Jezikovnih virov starejše slovenščine* (<http://nl.ijs.si/imp/>), ki vsebuje kar štiri besedne zbirke različnih velikosti od S (zastarele besede), M (starinske besedne oblike), L (vse besede) do XL (vse besedne pojavnice) in so poimenovane z izrazom *besedišče*, ki je bil sicer Pohlinu sopomenka za slovar, tako še Pleteršniku, ne pa več SSKJ-ju, kjer je *besedišče* opredeljeno kot ‘besedni zaklad’. Zakaj to ni slovar, nam zaradi zgornje razlage ni treba pojasnjevati: ker ni knjiga. A verjetno so kritiki merili na drugi del razlage: ker besedje ni (ustrezno) pojasnjeno. Načeloma to ne drži: če si pogledamo samo vzorčni primer, je sodobna ustreznica zapisana, celo s podatkom, od kod je vzeta (iz konteksta, ki je v ponazarjalnem gradivu), torej ustreza razlagi v SSKJ-ju:

čimž samostalnik, občno_ime, moški (zastarela beseda) ↘ goo300k, IMP ↗ SSKJ, Pleteršnik *obresti; kontekst*

• čimža

Zlata Vas (1848): posebej vpraša: »Komu si dolžán? Koliko? in koliko obresti ali čimža daješ od sto? Na kom si se zadolžil in ali

Zlata Vas (1848): popraševati. Nekteri že tri, štiri ali pet lét ni obresti (*čimža*) odrajtal. Zató se je moglo narprej skerbėti. Marsikteri je mogel

Seveda kaj hitro najdemo primere, kjer manjka npr. sopomenka ali razlaga iz konteksta (še) ni zapisana, čeprav je vsebovana v ponazarjalnem gradivu: npr.

damaščanka samostalnik, občno_ime, ženski ↘ goo300k, IMP ↗ SSKJ, Pleteršnik

• damaščanka

Novice gospodarskih. obertnjs... (1857): Nemško. Iz Damaska je tista sliva, ki se dan današnji »damaščanka« zove. Nekdaj so iz jutrovih dežel le suhe češplje v

Ne da bi posebej iskali, le zgolj radovednost ob nepoznanem leksemu, in mimogrede naletimo na napake, ki jih je »zagrešila« računalniška obdelava in je sama ne more odpraviti, saj je še vedno potreben pregled in urejanje izkušenih slovaropiscev. V naslednjem primeru ne ustreza prečrkovanje iztočnice, ker sta znaka za *f* in *f* zelo podobna. Tudi razlaga ni natančna niti ni navedena sopomenka iz sobesedila, ki bi jo lahko osvetlila:

siršpan samostalnik, občno_ime, moški(zastarela beseda) ↘ goo300k, IMP

vpredna žival; kontekst

- **siršpan**
- **firhpan**

Kmetijske in rokodelske novice (1843): fe je poftaral, jim ki kadaj, ako ne bolehva, zhveter (*firhpan*) prevediva. — — Kaj je pa bolji krajnko, »ofhtir« ali »birt?« — —

četver samostalnik, občno_ime, moški (zastarela beseda) ↘ goo300k, IMP ↗ SSKJ, Pleteršnik

vpredna žival; Pleteršnik

- **četver**
- **zhveter**

Kmetijske in rokodelske novice (1843): ki fe je poftaral, jim ki kadaj, ako ne bolehva, *zhveter* (*firhpan*) prevediva. — — Kaj je pa bolji krajnko, »ofhtir« ali »birt

Pri sopomenki je iztočnica enako razložena, vir je tokrat Pleteršnikov slovar, ker izposojenk iz nemščine po večini nima, je bil zgoraj razbran pomen iz sobesedila, zaradi neprepoznavnosti začetne črke in nepovezanosti z nemškim izrazom pri Pleteršniku, ki bi izraz lahko pojasnil, pa je razlagalna besedna zveza *vpredna žival* nenatančna, saj gre za vprego štirih živali, četverovprego, kar sam izraz **čveter** tudi pojasnjuje. V Pleteršnikovem slovarju je to geslo zapisano takole:

1. **čētvēr**, f. das Viergespann, Jarn., Cig., Jan.; v četver se voziti, vierspännig fahren, Str.; v četver, Lašče- Erj. (Torb.).

Če pogledamo še k sosednjim geslom, takoj opazimo napačno uvrstitev, saj besedotvorno četver (<*čveter*>) ne sodi pod četveren, temveč pod četver, saj nima priponskega obrazila *-en*.

četveren pridevnik, splošni, nedoločeno ↘ goo300k, IMP ↗ SSKJ, Pleteršnik

- četverne
- čveterne

Kmetijske in rokodelske novice (1844): ljubi poletno gorkoto, nižji dežéle, in poséбно tajiste, ktére štejejo *čveterne* létne čase. Kraje, ki jih je toča posula, jih v

- četvernega
- čveterega

Novice gospodarskih, obertnijs... (1856): mašina že pervo leto splača, ako se cena žita imenovanega *čveterega*, eno k drugemu, le po 4 fl. vagán rajta. Res

Kako pa je v jezikovnih virih starejše slovenščine prikazana iztočnica *slovar*? Najdemo jo v seznamih vseh vrst besedišča, razen pri zastarelih besedah (S: »malo besedišče vsebuje samo zastarele besede, pri čemer je vsaki pripisana sodobna ustreznica oz. razlaga«), kjer se pojavi besedotvorna varianta *slovník*, za razlago pa služi Pleteršnikov slovar, kjer je zapisan njen češki izvor:

slovník samostalnik, občno_ime, ženski (zastarela beseda) ↘ [goo300k](#), [IMP](#) ↗ [SSKJ](#), [Pleteršnik](#)

slovar; Pleteršnik

• slovník

Kmetijske in rokodelske novice (1846):

to ob kratkem povém, da nam ni treba niti za *slovník*, še menje za slovníco tujíne, ako le svojíno zvestó poiščemo

Kmetijske in rokodelske novice (1846):

tukaj ves vnet povém, da mi Slovenci imóno gledé na *slovník* in slovico obilo blagá — le samo po deržélicah raztergani smo

Kmetijske in rokodelske novice (1846):

in pregíbo našega razrečja izkušal, in sem takó svoj Slovensko-narodni *slovník* in primerjeno slovníco po etymologičkah in analogičkah pravílih spísal, da

► **slovník** samostalnik, občno_ime, moški (zastarela beseda) ↘ [goo300k](#), [IMP](#) ↗ [SSKJ](#), [Pleteršnik](#)

slovar; Pleteršnik

slovníka

Kmetijske in rokodelske novice (1846):

pa 260 milijonov kristjanov na svetu. Proglas zastran noviga slovenskiga *slovníka* in slovníce. (Konec.) Lehič kakega izmed mojih ljubih rojákov pri

Med starinskimi besednimi oblikami (M: »srednje veliko besedišče vsebuje gesla, ki imajo vsaj eno besedno obliko, ki so jo nekoč pisali drugače, kot jo pišemo danes«), pa najdemo poleg zastarelega izraza *slovník*, ki nastopa tu z drugimi primeri v različnih sklonih, tudi izraz *slovar*, čeprav gre le za zapis v bohoričici in z naglasnim znamenjem, ki ni starinski.

slovar samostalnik, občno_ime, moški ↘ [goo300k](#), [IMP](#) ↗ [SSKJ](#), [Pleteršnik](#)

• slovar

◦ flovár

Kmetijske in rokodelske novice (1844): koriftníhí delo, ki fí ga je naloshil, je bilo: »Némfhko-flovenfko-latínfki flovár, kakorfhníga fí s nami vred domazhi Šlavíjani she sdavnej pogrefhováli

Kmetijske in rokodelske novice (1844): jih je okoli 30 tavshent v flovenfkim jesíku sa ímenovan flovár fíkupej fípravil, ktérga je míflil v léti 1813 natífniti

• slovarja

◦ slovníka

Novice gospodarskih, obertnijs... (1855): presvitlega našega knezoškofa za pokušnjo pridjan oblubljeni listek nemško — slovenskega **slovníka**, ki bo, na podlagi Vodnikovega rokopisa stoterno pomnožen, prišel na

• slovarjem

◦ slovníkom

Novice gospodarskih, obertnijs... (1855): ti ponudi; Le jemat' od nje ne zamudi!« S predragim **slovníkom** vred, se mi zdí, Da Vodnikov duh se zdaj v

• slovarju

◦ slovníku

Novice kmetijskih, rokodelnih ... (1851): to je: po vsih svojih življejih v slovnici in v **slovníku**, pak — zavoljo bratovske nesloge raztresen med narečji. Na primér: Tako *Novice gospodarskih, obertnijs...* (1856): plenus, n spremenjen v r). V rumunskem jeziku, po Bobbovem slovníku »Dictionariu rumunese lateinesk si ungarese«, se te imena tako glasijo

Tudi med L (»veliko besedišče vsebuje vsa gesla razen nezanimivih, kot so imena, cifre, tiskarski škrti itd.«) in XL (»celotno besedišče vsebuje čisto vsa gesla besednih pojavnic iz ročno označenega korpusa«) se ponovijo že navedene oblike.

Iz zgornjih primerov lahko ugotovimo, da je Pleteršnikov slovar nepogrešljiv in priročno dosegljiv za razlago zgodovinskega besedja in za določanje pomena. Samo CTRL in klik na povezavo nas pripelje do želene iztočnice. In še vedno ostaja nenadomestljiv tudi za preučevanje sodobnega besedja (primerjalno ali razvojno), pomena narečnih in starejših izrazov, besedotvornih, pomenskih izraznih možnosti ipd. Po drugi strani pa je razvidno, da tudi sodobna oblika konkordančnega slovarja ne more nastati zgolj z računalniško obdelavo, brez budnega očesa strokovnjakov slovenistov.

Škoda, da ob posodabljanju SSKJ-ja še ni bil upoštevan tudi »glas ljudstva« prek spletne strani. Poleg dodanih vrst slovarjev v slovarskem sestavku za iztočnico slovar si zasluži svoje mesto med njimi poleg Slovarja slovenskega knjižnega jezika tudi Pleteršnikov slovar kot primer ne za lastnika, ampak častitljivega urednika, ki je sicer le uspešno odbral in uredil zbrane besedne zbirke številnih avtorjev, a mu je za vedno dal pečat sestavljalca.

Irena Orel

Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani

FRAZEMI IN PREGOVORI V SLOVENSKIH SPLOŠNIH IN SPECIALIZIRANIH SLOVARJIH (S Poudarkom na slovarjih 19. stoletja)

Frazeološke in pregovorne enote, ki so v slovenistiki obravnavane v okviru frazeologije (v ožjem in širšem pomenu), so slovenski slovaropisci že v preteklosti vključevali v splošne dvo- in enojezične slovarje ter jih v določeni meri prepoznavali kot specifično gradivo, na katerega je v slovarju treba posebej opozoriti. Tovrstne enote so lahko s posebno leksikografsko pozornostjo obravnavane tudi samostojno,¹ in sicer v specializiranih (frazeoloških) slovarjih ali frazeološko-paremioloških podatkovnih bazah, ki nastajajo zlasti v zadnjih letih.

V 19. stoletju sta po obsegu vključenega frazeološko-paremiološkega gradiva in tudi po slovaropisni metodologiji njegovega predstavljanja izstopala splošna

¹ Govorimo o frazeografiji oz. paremiografiji.